

УДК 349.6:630

Марина Заверюха,*канд. юрид. наук,
асистент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Статтю присвячено аналізу еколого-правових аспектів правового регулювання загального використання лісових ресурсів та виокремленню основних ознак такого права. Визначено особливості реалізації права загального лісокористування в зарубіжних країнах (Республіка Молдова, Республіка Білорусь, Республіки Польща та Російська Федерація)

Ключові слова: ліс, загальне використання, лісові ресурси, лісокористування, лісове законодавство, лісові відносини.

Постановка проблеми. Однією з основних умов існування і життєдіяльності людини і суспільства є використання природних ресурсів (є тому числі і лісових) та природного середовища. За допомогою лісу задовольняється потреба суспільства в деревних та інших, не менш важливих ресурсах: корі, живиці, лубу, пнів, деревної зелені та деревних соків і т. п.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій свідчить про відсутність комплексних досліджень, розрізненість наявної літератури. Даною темою займалися здебільшого представники лісівницької науки: В. Ф. Горбовий, В. П. Непійвода, І. І. Каракаш, О. С. Колбасов, Н. І. Краснов, О. І. Красова, А. М. Мірошніченко, Г. Н. Полянська, С. М. Шершун та ін.

Метою статті є аналіз сучасного стану нормативного регулювання загального використання лісових ресурсів в Україні та зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. У літературі під правом загального природокористування розуміють використання природних об'єктів та їх ресурсів у якості корисних властивостей без закріплення за окремими особами і надання відповідних дозволів на їх використання [1, с. 161]. Відповідно до ст. 65 Лісового кодексу України (далі – ЛК України), використання лісових ресурсів може здійснюватися в порядку загального і спеціального використання [2].

Право загального використання лісових ресурсів відображає традиції та звичаї Українського народу щодо безкоштовного використання та споживання природних багатств лісу як важливого і необхідного компонента природи. Загальне та спеціальне використання лісових ресурсів – це основний критерій поділу права лісокористування як суб'єктивної категорії з точки зору підстав його виникнення. Право лісокористування у цьому значенні розглядається як вид більш загальної категорії – права природокористування, яке за своїми ознаками є

персоніфікованим правом особи щодо використання природних ресурсів, це юридичний титул суб'єктів природокористування, формально визначена форма виникнення, зміни та припинення правосуб'єктності природокористувачів, правовий гарант захисту законних прав (повноважень) суб'єктів природокористування.

Об'єктами права лісокористування виступають лісові ресурси як деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва, так і корисні властивості лісів, що використовуються для задоволення суспільних потреб.

На підставі ст. 6 ЛК України можна класифікувати основні види лісових ресурсів:

- 1) лісові ресурси деревинного походження (деревина, кора, пні, луб, деревна зелень, живиця, деревні соки);
- 2) лісові ресурси недеревинного походження (дикорослі плоди, горіхи, гриби, ягоди, лікарські рослини, лісові підстилка, очерет тощо);
- 3) корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його тощо) [3, с. 283].

Основними принципами використання лісів є: не виснажливості лісокористування; дотримання екологічної рівноваги; комплексного використання лісів; використання лісів для різних цілей, загальне та спеціальне використання лісів; безоплатності загального та платності спеціального лісокористування; збереження біологічної різноманітності лісу; участі громадськості у сфері прийняття рішень стосовно використання лісів і земель лісогосподарського призначення; застосування світового досвіду використання лісів та земель лісогосподарського призначення; врахування українських традицій лісокористування [4, с. 11].

Як зазначає професор Г. І. Балюк, загальне використання лісових ресурсів – це гарантоване законом використання людиною лісів та

їх ресурсів з метою задоволення своїх життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України [5, с. 209].

Загальне та спеціальне використання лісових ресурсів встановлюється положеннями ст. 13 Конституції України [6], яка визначає режим природних ресурсів у межах території України, належність цих ресурсів Українському народу на праві власності та на праві користування. Такий характер використання лісових ресурсів встановлено і ст. 8 Закону України (далі – ЗУ) «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р. № 591-XIV [7], де загальне та спеціальне використання природних рослинних ресурсів визначено як форми їх використання.

У ст. 7 ЛК України зазначається: «Ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України». Наведені формулювання спираються на положення ст. 13 Конституції України щодо народної належності основних природних об'єктів та їх ресурсів і реалізації права народної власності. Проте ліси як об'єкт права власності Українського народу у вказаній конституційній нормі не позначені, але, на нашу думку, вони входять до категорії «інші природні ресурси».

У ст. 66 ЛК України передбачено: «Громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених ЛК України та іншими законодавчими актами України» [2].

Суб'єктами права загального використання лісових ресурсів, виходячи з вимог ст. 13 Конституції України [6], є громадяни України. Разом із тим законом не передбачено будь-яких винятків чи обмежень у цій сфері для іноземців та осіб без громадянства. Тому, з огляду на положення ст. 26 Основного Закону України із цих питань, вони користуються тими ж правами, що й громадяни України.

Це право виникає з двох правових підстав: з факту народження та на підставі норми закону. Право загального використання лісових ресурсів є елементом природного права на життя, а також права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, яке поєднує навколишнє природне та виробниче середовище, права на здійснення загального використання природних ресурсів.

Слід також звернути увагу і на ст. 333 Цивільного кодексу України, де передбачено, що особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоїмі тощо, є їх власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки.

Право загального використання лісових ресурсів характеризується такими ознаками:

1) загальнодоступність для громадян. Тобто громадяни з метою задоволення життєво необхідних природних потреб – естетичних, оздоровчих, рекреаційних, культурних, спортивних, освітніх тощо – мають право вільно перебувати в лісах: збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби та інші плоди. Дане правило закріплене також і в ст. 38 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, де вказано, що законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України [8];

2) безоплатність використання лісів та їх ресурсів. Дане правило відсилає нас до одного з принципів охорони навколишнього природного середовища. Так, відповідно до ст. 3 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», одним із принципів охорони навколишнього природного середовища є безоплатність загального та платності спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності [8];

3) відсутність спеціальних дозволів, необхідності закріплення лісу чи його ділянки за конкретними особами. Так, ч. 2 ст. 13 Конституції України [6] визначає, що кожний громадянин України має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Тому кожен громадянин має право доступу до лісів державної та комунальної власності без договорів і спеціальних дозволів органів виконавчої влади або ж органів місцевого самоврядування. Виняток становлять тільки ліси приватної форми власності, де в окремих випадках потрібна згода власника лісу.

Задовольняючи матеріальні потреби у процесі реалізації права загального лісокористування, громадяни мають додержуватися максимальних норм безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, інших плодів, грибів тощо. Так відповідно до рішення Рівненської обласної ради від 23 березня 2007 р. «Про погодження максимальних норм безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів тощо» в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності зазначеної області встановлені такі норми: а) дикорослі ягоди: суниця – 10 кг; чорниця – 12 кг; калини та бузини – по 20 кг; горобини звичайної – 25 кг тощо; б) гриби: білих та лисичок – по 30 кг; опеньок та інших – по 50 кг; в) трав'яні і лікарські рослини, квіти, коріння тощо: конвалії трава – 10 кг; цмину піскового, квіти – 10 кг; г) горіхи ліщини – 1 кг [9].

Правам завжди кореспондують обов'язки, тому під час здійснення загального використання лісових ресурсів громадяни зобов'язані:

1) виконувати вимоги пожежної безпеки в лісах. Так, відповідно до Правил пожежної безпеки в лісах України, затверджених наказом Держкомлісгоспу України від 27 грудня 2004 р. № 278 [10], встановлено, що всі зобов'язані виконувати правила пожежної безпеки в лісі, виховувати у дітей обережність у поводженні з вогнем, повідомляти лісгосподарське підприємство, територіальний відділ Державної служби України з надзвичайних ситуацій, місцеві органи влади про виникнення лісової пожежі;

2) користуватися лісовими ресурсами способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану лісів. Зокрема, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, технічної сировини провадиться способами, що виключають виснаження їх ресурсів (п. 20 Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 р. № 449 [11]).

Окрім цього, відповідно до ст. 9 ЗУ «Про рослинний світ», у порядку загального використання заборонена заготівля дикорослих рослин, віднесених до переліку наркотиковмісних рослин, їх плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини тощо, а також торгівля лікарськими і декоративними видами рослин та їх частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними у порядку загального використання [7]. У порядку загального використання забороняється також заготівля рослин (їх частин) і грибів, занесених до Червоної книги України, відповідно до ЗУ «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р. № 305-III [12], та типових природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (режим таких об'єктів визначено ст. 31 ЗУ «Про рослинний світ» та Положенням про Зелену книгу України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1286 [13]).

Проведемо порівняння правового регулювання загального використання лісових ресурсів в Україні, Республіці Білорусь та Республіці Молдова. Якщо брати до уваги історичні, політичні, правові та економічні умови цих держав, а саме: по-перше, правові системи держав належать до континентальної системи права, по-друге, всі три держави у минулому були державами соціалістичного блоку, по-третє, як Україна, так і Республіка Білорусь та Республіка Молдова мають статус аграрних держав, – то можна дійти висновку, що спільних рис повинно бути набагато більше, ніж відмінних.

Так, наприклад, у ст. 32 Лісового кодексу Республіки Молдова від 21 червня 1996 р. передбачається, що за умови дотримання положень кодексу громадяни мають вільний доступ на територію лісового фонду. При цьому вони користуються лісами в рекреаційних цілях, а також для збору дикорослих плодів і ягід, горіхів, грибів та інших продуктів лісу безкоштовно, за винятком випадків, коли користування

здійснюється в поліпшених або штучно створених угіддях або в спеціально обладнаних місцях [14].

У Білорусі основні принципи організації лісокористування визначені такими нормативними документами: Державною програмою розвитку лісового господарства Республіки Білорусь на 2011–2015 роки; Національною стратегією стійкого розвитку Республіки Білорусь; Лісовим Кодексом Республіки Білорусь. Усі ліси в Білорусі є виключною власністю держави із централізованим лісоуправлінням та лісокористуванням.

У ст. 42 Лісового кодексу Республіки Білорусь від 14 липня 2000 р. передбачається, що громадяни мають право вільно перебувати на території лісового фонду і безкоштовно збирати для задоволення власних потреб дикорослі плоди, ягоди, горіхи, гриби, інші харчові лісові ресурси, лікарську рослинну і технічну сировину, деревні соки, мох, лісову підстилку й опале листя, брати участь у культурно-оздоровчих, туристичних, інших рекреаційних та (або) спортивних заходах, якщо інше не передбачено законодавчими актами Республіки Білорусь [15].

Інший приклад: у сусідній Польщі основними документами, що визначають порядок лісгосподарської діяльності, є Закон про ліси (1991 р.), Лісовий кодекс (1992 р.), Лісова політика (1997 р.), розпорядження Ради Міністрів і профільного міністерства. Необхідно відзначити, що в усіх основних документах значне місце відведене регламентації порядку організації і діяльності державної лісової компанії, а також економічному регулюванню лісгосподарської діяльності. Державні ліси становлять 81 % польських лісів, частка приватних лісів досить висока – 19 %, і просторово вони охоплюють різні частини Польщі.

Законом про ліси від 28 вересня 1991 р., ст. 26, визначено, що ліси, які перебувають у державній власності, є доступними для населення. Проте існує заборона на в'їзд у ліси, в яких:

- 1) вирощуються лісові культури до 4 м у висоту;
- 2) на поверхні знаходяться експериментальні та насінневі деревостани;
- 3) наявні притулки для тварин;
- 4) ділянки під загрозою ерозії та інше.

Також може вводитися тимчасова заборона доступу в ліси, якщо: сталося руйнування або значне пошкодження дерев або деградація підліска; існує висока пожежна небезпека; виконуються процедури, пов'язані з вирощуванням та охороною лісів.

У ст. 27 даного закону передбачено, що державні ліси (з урахуванням заборон) надаються для власних потреб та для промислових цілей, передбачених законодавством [16].

У ст. 11 Лісового кодексу Російської Федерації від 4 грудня 2006 р. також зазначено, що громадяни мають право вільно і безкоштовно перебувати в лісах і для власних потреб здійснювати заготівлю і збір дикорослих плодів, ягід, горіхів, грибів, інших придатних для вживання в їжу лісових ресурсів (харчових лісових ресурсів), а також недержавних лісових ресурсів.

Перебування громадян у лісах може бути обмежене з метою забезпечення:

1) пожежної безпеки та санітарної безпеки в лісах;

2) безпеки громадян під час виконання робіт.

Заборона або обмеження перебування громадян у лісах із підстав, не передбачених Лісовим кодексом Російської Федерації, не допускається. Особи, яким надані лісові ділянки, не вправі перешкоджати доступу громадян на ці лісові ділянки, а також заготівлі і збору харчових і недревних лісових ресурсів, за винятком випадків, передбачених Лісовим кодексом Російської Федерації [17].

Висновки

Отже, порядок доступу в ліс визначений як вільний у всіх законах європейських країн. Особи, що перебувають у лісі, мають право користуватися лісами в рекреаційних цілях, а також збирати дикорослі плоди, ягоди, горіхи, гриби та інші продукти лісу безкоштовно. Однак передбачається можливість обмеження вільного доступу в ліс власниками, лісовою адміністрацією чи лісокористувачами у випадках, передбачених чинним законодавством (наприклад, з метою пожежної та санітарної безпеки).

Список використаних джерел:

1. Каракаш І. І. Правовий режим використання та охорони лісів і лісових ресурсів / І. І. Каракаш // Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І. І. Каракаша. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 147–181.

2. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ: у редакції від 8 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 21. – Ст. 170.

3. Степська О. В. Ліс як об'єкт правового регулювання в лісовому та земельному законодавстві України / О. В. Степська, М. М. Заверюха // Часопис Київського університету права. – Київ, 2016. – № 2. – С. 281–285.

4. Заверюха М. М. Правове регулювання використання та охорони лісів за лісовим та земельним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М. М. Заверюха. – Київ, 2017. – 21 с.

5. Балюк Г. І. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / за ред. Г. І. Балюк,

А. П. Гетьман, Т. Г. Ковальчук. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 368 с.

6. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

7. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 591-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22. – Ст. 198.

8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

9. Про погодження максимальних норм безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів тощо : рішення Рівненської обласної ради від 23 березня 2007 р. № 255 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oblrada.gov.ua/docs/null?SECTION_ID=36&ELEMENT_ID=2381.

10. Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України : наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2004 р. № 278 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 13. – Ст. 680.

11. Про затвердження Порядку заготівлі дрюгорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 р. № 449 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/449-96-p>.

12. Про Червону книгу України : Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3055-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 201.

13. Про затвердження Положення про Зелену книгу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1286 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36. – Ст. 1692.

14. Лісовий кодекс Республіки Молдова від 21 червня 1996 р. № 887-ХІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30400307#pos=0;0.

15. Лісовий кодекс Республіки Білорусь від 14 липня 2000 р. № 420-З [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kodeksy.by/lesnoy-kodeks>.

16. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19911010444>.

17. Лісовий кодекс Російської Федерації від 4 грудня 2006 р. № 200-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64299/.

Стаття посвячена аналізу еколого-правових аспектів правового регулювання общего использования лесных ресурсов и выделению основных признаков такого права. Определены особенности реализации права общего лесопользования в зарубежных странах (Республика Молдова, Республика Беларусь, Республика Польша и Россия).

Ключевые слова: лес, общее использование, лесные ресурсы, лесопользование, лесное законодательство, лесные отношения.

The article is devoted to the analysis of ecological and legal aspects within legal regulation of general usage of forestry resources and to the defining of main features of this law. The author identified the peculiarities of the legal regulation of general forestry usage in foreign countries (Republic of Moldova, Republic of Belarus, Republic of Poland and Russian Federation).

Key words: forest, general use, forest resources, use of the forest, forest legislation, forest relationships.